

A REFORMKOR A NYELVI KULTÚRA JEGYÉBEN

BALÁZS GÉZA

A nyelv a lét háza – vallotta Heidegger.¹ Nyelvünkben a világ, tehetjük hozzá.² Gondoljunk fogalmakra, nevekre, számokra: reformkor, Széchenyi, 1848. Esetleg ássunk mélyebbre: országgyűlés, közteherviselés, polgári átalakulás, örök-váltság, népiesség. A nevek és számok esetében még több gondolati-ismereti háttér szükséges: *Hitel*, *Pesti Hírlap*, Lánchíd, Petőfi; 1825, 1844. És a szállóigék: Magyarország nem volt, hanem lesz; Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül; Nyelvében él a nemzet. A nyelvben, folklórban, irodalomban kódolt múltunk megtartó erejének fölismerése hozzásegít a közösségtápláláshoz, a szerves kultúra folytatásához, a szellemi megújuláshoz, a megmaradáshoz.³ Nyelven keresztül tehát a világ. A reformkor a szellemi, társadalmi, gazdasági szférát átható nyelvi gondolat jegyében szerveződött, Vörösmartynál a haza és emberiség,⁴ Kölcseynél a haza és haladás,⁵ Széchenyi Istvánnál pedig kiemelten a honszeretet és az anyanyelv, nemzet és anyanyelv párosán keresztül.⁶ Nincs olyan témája, területe a reformkornak, amely ne kapcsolódott volna össze a nyelvi kérdéssel. A nyelvvel vagy nyelven át az életért, a függetlenségért, a műveltségért, a gazdaságért, a tudományért, a jövőért; irodalmi, történeti-muzeológiai, honvédelmi (katonai), névtani-földrajzi, jogi, szaknyelvi, oktatási, sajtónyelvi kérdések, de még – például Széchenyi Istvánnál – a női emancipáció kérdése is. A kérdésfelvetést erősen sarkallta a nemzethalál víziója, az erőszakolt németesítés és a hivatali életben elterjedt és a társadalmat kettéosztó latin hatás. A program úgy vetődött fel, hogy legyen tudós társaság (közösség, akadémia) a magyar nyelvű tudományért; legyen magyar nyelvű sajtó, magyar dráma, színház, magyar nyelvű egyetemi oktatás, legyenek magyar szaknyelvek, és legyenek magyar földrajzi nevek, a Budai-hegyekben Döbrentei Gábor például „dülőkeresztelőt” rendezett.⁷ A magyarnyelvűség annyira átfogta és áthatotta a teljes társadalmat, hogy elültette a magyarságban a máig érvényes nyelvi érzékenységet, hozzáállást, tudniillik: nekünk a nyelv fontos, a nyelv fejleszthető, javítható. Illyés Gyula is felfigyelt erre a magyar kultúrában megfigyelhető nyelvközpontúságra: „Alig van ország, ahol annyi szépíró műveiből

1 Idézi: KERÉKES Erzsébet: A nyelv titokzatos közelsége. *Erdélyi Múzeum*, 2002/1–2.

2 BALÁZS Géza: *Nyelvünkben a világ*. Ister, Bp. 2002.

3 Lásd bővebben: BALÁZS Géza: *A művészet és a nyelv születése*. MNYKNT–IKU, Bp. 2021. 7–24.

4 „Legszentebb vallás a haza s emberiség” – részlet Vörösmarty Mihály *Pázmán* című epigrammájából (1830 vége).

5 KÖLCSEY Ferenc: *Búcsú az országos rendektől* (1835).

6 BENKŐ Loránd: *Nemzet és anyanyelve*. Osiris, Bp. 1999. 296.

7 BALÁZS Géza: A budai dülőnévkeresztelő. *Napút*, 2006/3.

Korreform – Gábrriel arkangyal szobrának leemelése restaurációs célból a Hősök terén található millenniumi emlékműről, 2024
(Magyarország kormányának hivatalos Facebook-oldala)

lehetne külön könyvet vagy könyvecskét összeállítani ilyen címmel: Anyanyelvemről.”⁸ Több könyv is megjelent nyelvi idézetekkel: *Nyelvédesanyánk*, *Nyelvhaza*, *Százhárom vers a magyar nyelvről*, *A mi nyelvünk*. Utóbbi kötet csaknem háromszáz magyar írónak és költőnek kevés híján ötszáz, anyanyelvünkről szóló szövegét (ódáját, vallomását, panaszát, intését, imáját) tartalmazza.⁹ Valóban feltűnő, hogy íróink, költőink számára mennyire egyértelműen fontos a magyar nyelv, a nyelvvédelem, a nyelvfejlesztés. Azonban a nyelvet nemzetivé nemcsak a formája (hangtani, nyelvtani és szókészlettelni felépítettsége), hanem különösen a jelentésstruktúrák sajátos megalkotása teszi. Ezt a világ nyelvi tagolásán, a metaforikáján, a rokon értelmű kifejezések skáláján, a szavak hangulati, affektív – az egyén számára átélt, ismert – jelentésén túl egy sajátos, a múltból eredő nyelvi metafizika is lehetővé teszi. És mi lenne ma, ha nem lett volna nyelvújítás, „nyelvi” reformkor? Akkor ma minden valószínűség szerint egy más magyar nyelvet beszelnénk, lehet, hogy ketté lenne szakítva a társadalom, egyik része talán éppen németül társalogna, a szaknyelvek többsége idegen nyelvű lenne, és nagyon sok vérre menő vita volna a magyar köznyelv kapcsán.

NYELVI ELŐZMÉNYEK

A 18. század végétől (részben a Magyarországon is több versben, munkában üdvözölt francia forradalom hatására), de különösen a 19. század elejétől nagyobb üteművé váló nemzetté válás, polgárosodás magával hozta a hazai értékek kifejlesztését, illetve megbecsülését. A legtöbb modernizációs program a nyelvben csúcsozott ki. A modernizációt, egyszersmind a sokgyökerű, soknemzetiségű és így többnyelvű magyar kultúra egységét, a Kárpát-medencei „szerves” összetartozás-tudatának erősítését a magyar nyelv fejlesztése szimbolizálta.

A 19. század eleji felvilágosodás és reformkor ültette el mélyen a magyar köztudatban azt, hogy a nemzeti lét alapja a nyelv, általában is a nyelv érték, amelyet lehetőség szerint mindenkinek gondolni és fejleszteni lehet, sőt kell.

a nemzeti lét alapja a nyelv

A nyelvfejlesztés kiváltó oka a nyelvhalál (s így a nemzet kihalásának) rémképe volt. Tudjuk, hogy ennek kiindulópontja Herder 1791-ben írt, sokat emlegetett, de szó szerint ritkán idé-

zett jóslata: „A mások közé ékelt, kisszámú magyaroknak századok múltán talán majd a nyelvét sem lehet fölfedezni.”¹⁰ A nemzeti létet szimbolizáló alapversek: a magyar himnusz (Kölcsy Ferenc verse, Egressy Béni zenéje, Hankiss Elemér kutatásai szerint az egyik legpesszimistább himnusz a földön¹¹), illetve a *Szózat* (Vörösmarty Mihály verse, Erkel Ferenc zenéje) fölvetik a dicső, de sikertelen múlt és az értékhányos jelen mozzanatán túl a nemzethalál gondolatát, amely fölerősítette a már meglévő hungaropesszimizmust, de talán éppen ezért sikerült ellenhatásaként erőket mozgósítani.¹² A *Himnusz* „születésnapja” lett a magyar kultúra napja, január 22.

A magyar nyelvkultúra történetének aranykora az 1772 (a felvilágosodás eszmei kezdőpontja) és az 1848/49 (forradalom és szabadságharc) közötti időszak. Erre az időszakra esik a nyelvújítás; amelynek néhány túlzott nyelvfejlesztési beavatkozáson túl óriási eredménye a magyar nyelv szókészletének és részben nyelvtanának modernizálása. Mintegy tízezer szót,¹³ a modern magyar tudományos szaknyelvek megszületését, de talán kis túlzással állítható, hogy a magyar nyelv fennmaradását, a modern magyar nyelv megszületését köszönhetjük a nyelvújításnak s fő alakjának, a Széphalomban élő Kazinczy Ferencnek. A kor szellemiségének megfelelően a nyelvújítás áthatotta a teljes magyar társadalmat, a népszerű, kedvelt írók és költők, újságírók munkájának

8 ILLYÉS Gyula: *A törzs szavai. Írások az anyanyelvről*. Nap, Bp. 2002. 229.

9 *A mi nyelvünk. Íróink, költőink a magyar nyelvről*. vál. és szerk. GRÉTSY László, Tinta, Bp. 2000. 496.

10 Dümmerth Dezső nyomán közli Kolozsvári GRANDPIERRE Emil: *Herder árnyékában*. Magvető, Bp. 1979. 143.

11 HANKISS Elemér: *Társadalmi csapdák. Diagnózisok*. Magvető, Bp. 1983. 348–349.

12 BALÁZS Géza: *Hungaropesszimizmus – hungaroptimizmus. Kommunikációs, nyelvi fölvetések a magyarok lelkületéről*. Savaria U. P., Szombathely, 2006.

13 SZILY Kálmán: *A magyar nyelvújítás szótára*. Hornyánszky Viktor kiad. Bp. 1902.

Nyelvőrség – A sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc-mauzóleum (hivatalos nevén Kazinczy Ferenc Emlékcarnok) magyar honvédtisztekkel, 1939 (Fortepan / Kókány Jenő)

eredményeként a legkisebb faluig eljutott hatásuk. Részben a magyar nyelvújítás mintájára indult el több szomszédos nyelv fejlesztése (például a szlovák, román nyelvfejlesztő törekvések, írók, nyelvtanok), és a magyar nyelvújítás adott lökést a cseh, az észt, a török és a héber nyelvújításnak is.

A felvilágosodásból ered, a reformkorban terjed el a kultúrával és nyelvvel kapcsolatos legtöbbet forgatott, idézett, szimbólummá növelt szólásmondás: „Nyelvében él a nemzet.” Alig akad író és politikus, aki ne idézte volna vagy idézné ma is; pedig pontos eredetét a legutóbbi időig nem is tudtuk, a legtöbben tévesen Széchenyinek vagy Arany Jánosnak tulajdonítják. A jelenleg ismert legkorábbi, szó szerinti előfordulása 1842-ből Kőváry László történésztől származik: „Színészet által terjed a nyelv. Nyelvében él a nemzet.”¹⁴ A szólásmondás legközelebbi, de ki nem mutatható rokonsága egy Montesquieu-től származó idézet: „*La langue, c'est la nation.*”

Kazinczy Ferenc korának egyik legnagyobb levelezője volt, a központoktól távol eső kis faluból (Kisbányácskáról, melyet ő keresztelt át Széphalomra) szervezte, irányította a nyelvújításhoz kapcsolódó nyelvi mozgalmat. Ez a mozgalom áthatotta az irodalmat, a színészetet, a születő publicisztikát, politikai életet. Kizárólag a nyelvi fejlesztési szándék, illetve a nyelven keresztül a társadalomjobbító szándék alapította meg Széchenyi István följánlásának köszönhetően a Magyar Tudós Társaságot (1825, később Magyar Tudományos Akadémia). Megindult a magyar nyelv kutatásának immár szervezett programja (1832-ben az első helyesírási szabályzat, aztán szótár- és folyóiratprogram, a magyar tájnyelvek fölfedezése, a szaknyelvek megteremtése). Nem volt olyan jelentős 19. századi magyar író, aki ne állt volna a mozgalom mellé. Aki nem állt mellé, egyértelműen lemaradt, elfelejtődött. Petőfi Sándor úti jegyzeteit (voltaképpen publicisztikáját) ma is könnyű és élvezetes olvasni, míg újságíró kortársainak nagy részét csak erőfeszítéssel lehet böngészni.

¹⁴ KŐVÁRY László: *Székelyhonról*. Kolozsvár, 1842. 144.

Érdekes mellékeseménye a kornak a (nem nagyon eltérő) magyar nyelv-járások „felfedezése” (örségiek, palócok), sőt törekvés ezek irodalmi nyelvének megteremtésére. A magyar nyelvjárásoknak azonban nem lett irodalmi vagy köznyelvük, mert nem volt rá szükség. A magyar irodalmi nyelv 16. században elindult fejlődése (a nyelvjárások fölötti összekapcsolódása) szervesen folytatódott a nyelvújítás és a reformkor időszakában. Föltehetőleg azért, mert a magyar köznyelv a nyelvjárásoktól nem tér el annyira, hogy ne lehetne megérteni, könnyen azonosulni vele.

Összegezve, leginkább a 18–19. századi, a felvilágosodásból és romantikából eredeztethető, a 19. századi nemzeti mozgalmak által népszerűsített nyelvi törekvések (a nyelvújítás) tette különleges értékke, a kultúra jelévé (szimbólumává) a magyar nyelvet.

NYELVI REFORMKOR

A reformkor kezdetének és végének tartott időszakot nyelvi-nyelvpolitikai döntések határolják. Az 1825-ös esztendőben (november harmadikán) a pozsonyi országgyűlésen szólal fel Széchenyi István a Magyar Tudós Társaság érdekében a tudományos akadémia felállítása ügyében: amely törvénnyé vált, és az országgyűlésnek egyetlen nagy alkotása lett. Ugyanezen évben jelenik meg Vörösmarty Mihálynak a magyar epika felélesztésének szánt *Zalán futása* című eposza. A reformkor egyik nyelvi győzelme a magyar nyelv hivatalossá tétele volt, 1844-ben. Nyelvpolitikai szempontból a korszak jellemzője még a korábban indult nyelvújítás felfutása, és részben ennek, valamint a nyelv körüli fokozódó teljesítmények következménye: a magyar nemzeti nyelv végleges kialakulása.¹⁵

A reformkort részben megelőzte és a reformkort végigkísérte a már tárgyalt nyelvújítás vagy másként: a nyelvújulás korszaka. Ennek előkészítője volt a magyar önazonosságot, önállóságot megjelenítő magyar nyelvi emancipáció: kezdve a magyarul beszélni és írni akaró alkotóktól a nyelvért szolgálatot tenni akarókig. A magyar nyelv központi kérdéssé vált a 18. századi értelmiségi gondolkodásban, és kicsúcsosodott Kazinczy közösségi nyelvújító mozgalmában. A nemzeti nyelv érdekében talán a legteljesebben kifejtve Bessenyei György *Magyarság* (1778) című röpiratában jelenik meg, még részletesebben az *Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék* (1781) című röpiratában: a nemzeti irodalom megteremtése, a magyar akadémia előkészítése. A *Jámbor szándék* így kezdődik:

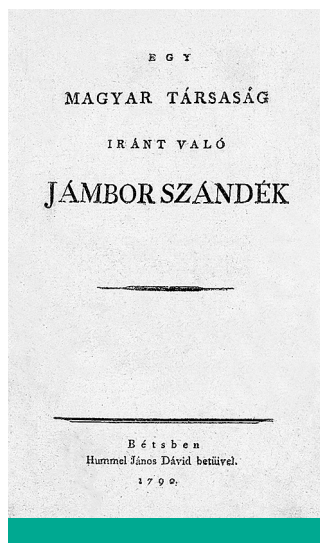
„Könnyű állallatni nemcsak azt, hogy a mi nemzetünk a maga nyelvének öregbítésében és pallérozásában még ez ideig nem jár egyenes úton, hanem azt is, mi volna arra a legegyszerűbb út és a legtekélyesebb eszköz: tudniillik egy Tudós Magyar Társaságnak felálltatása, amelynek egyedülvaló dolga az lenne, hogy a mi nyelvünkön minden tudva levő dologra kiterjessze, annak szólásának formáit kipallérozza vagy újakat is, a dolgoknak és a nyelvnek természetéhez alkalmaztattakat találjon, s maga mind a fordításokban, mind egész munkák írásában, az egész magyar hazának példát mutasson.”

Gyakorlati célja is van a hazai nyelvnek: „amely időt azelőtt idegen nyelvek tanulására vesztegettek, azt mindjárt dologra és valóságra fordíthatják”, és „a nyelvvel együtt a tudomány is nevedne”.¹⁶ Ugyancsak innen származik a szállóigévé vált mondat: „Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem.”

A nyelvújítás tág értelemben mindenféle nyelvi modernizálást jelent. Szűkebb értelemben a magyar nyelvújítás korszaka az 1772 és 1867 közötti csaknem száz év, melynek első hulláma a felvilágosodás időszakára, második hulláma a reformkor időszakára, harmadik hulláma az önkényuralom időszakára esik.

15 FÁBIÁN Pál: *Nyelvművelésünk évszázadai*. Gondolat, Bp. 1984. 49.

16 BESSENYEI György: *Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék* (1790).

Előreformátor –
Bessenyei György (1747–1811)
szegedi domborműve és
*Egy magyar társaság iránt
való jámbor szándék* (1790)
című röpirata
(Wikimedia Commons)

Érdekes erről hosszabban is idézni, jelentőségnek okán: „A polgári változás-programok megfogalmazása során a társadalmi jelenségek leírására új fogalmakat alkottak, mivel az új jelenségek leírását másként nem tudták megoldani. A reformkori politikai eszmék megjelenésével párhuzamosan alakult ki tehát az új magyar politikai nyelv is. Ezt nevezhetjük tehát valamiféle második nyelvújításnak. Egyébként a reformkorban vita zajlott arról, hogy a Kazinczy-féle nyelvújítás miként folytatható, a szókészletben megújítandó szavak kapcsán Vörösmarty a változtatás szükségét a gyakorlathoz kötötte, a második nyelvújítás során tehát nem került sor széles körű változásokra. Egyébként a nyelvújítás új, reformkori hullámában számos napjainkban is használt kifejezést alkottak meg, például a közvélemény, a jellem (utóbbi Szemere Bertalanhoz köthető), a kétely (Eötvös József alkotta meg), a tény (Kossuth Lajos újítása) szavunkat, de számos az iparral és a kereskedelemmel kapcsolatos új kifejezés (forgalom, közgazdaság, nemzetgazdaság) is ekkor született. Az utolsó rendi országgyűlés megnyitása előtt Széchenyi István a Magyar Tudományos Akadémia tagjaihoz intézett kérdésében arra kért választ, hogy miként lehetne a megalkotandó polgári törvények alanyát megnevezni. Vörösmarty Mihály, a kor egyik legkiválóbb nyelvésze, aki az Akadémia tagja is volt, ekkor állt elő a honpolgár megnevezéssel, amely nyelviileg ki tudta fejezni az egyének törvények előtti egyenlőségét vallási hovatartozástól és társadalmi helyzettől függetlenül. A honpolgár fogalma rendkívül korszerű tartalommal rendelkezett és a reformkori

politikai gondolkodás egyik legfontosabb nyelvi újítása volt.”¹⁷ A reformkor nyelvi törekvéseit, nyelvét összefoglaló munka bevezetőjében Pais Dezső írja, hogy „a *Mondolat*-vita nem csak a nyelv, hanem az akkori magyar társadalomé egy jövőző magyar társadalomé”.¹⁸

A reformkort megelőzően Révai Miklós (1750–1809) egyetemi előadását még ezekkel a latin szavakkal nyitotta meg: *Nescimus hungaricae loqui*, vagyis „Uraim, nem tudunk magyarul”. A *mi nyelvünk* (1819) című epigrammájában pedig Kazinczy azon kesereg, hogy a magyar nyelv mennyire irigylő a görögöt, latint, franciát, németet, de még a lengyelt is; de „Hull a lánc, közelít az idő, s mi közöttetek állunk!” A reformkor végén pedig már valóban előttünk áll a teljes magyar, máig ható irodalom: Vörösmarty, Kölcsey, Petőfi, Arany; a politikai-közéleti, gazdasági és társalgási nyelv.

Pillantsuk bele a reformkor nyelvi próbálkozásaiba, küzdelmeibe! A reformkori nyelvi mozgalom, részben nyelvújítás eredménye a magyar tudományos, gazdasági, társalgási, irodalmi és állami-közéleti nyelv létrejötte. Ekkor születnek meg az alapvető magyar politikai kifejezések: vélemény szabadság, nemzetgazdaság, védvámrendszer, választás, szavaz, szavazat, forradalom, képviselőház, népképviselő, népképviselő, bizottmány (bizottság), ellenzék, többség-minoritás, majd kevesebbség, még később: kisebbség. A politikai élet néhány további jellemző korfeszítő kifejezése: népmozgalom, népszabadság, közügy, pártkérdés, vezérakoma, követkamara, (megvásárolt) véleménykészítők, kényelempolitika, politikai sötétség. Az előcsahos: „vannak pártszellemmel eltöltött előcsahosok, kik szeretnek nagy torokkal papolni”. A pártok és „árnyazataik” megnevezése: conservativ, szabadelmű (Kossuthnál az 1840-es évektől: szabadelvű), liberális („számtalan hazánkfia liberális szalmatüze már csak úgy pislog”), valamint a radícál, baloldal (utóbbiak „a szocializmus hevesb bajnokai”). Szó esik vezérpártról is. Hogy mennyire nem egyértelmű egyesek pártállása, mutatja egy leírás: „politikai hite martius (március) előtt körülbelül semmi, azóta aristocratico-democratico-monarchico-republicanus eszméket pengetett”. A forradalmi lapok szembeállítják a „fontolva haladókat” a márciusi vívmányokhoz megalkuvás nélkül ragaszkodó martiuskodókkal. A képviselőházban efféle bekiabálások hallatszanak: halljuk!, tovább!, helyes! Gyakori beszédtema a „ministeri tárcza-harcjáték”, Kossuthnál még így is: „parlamentáris tárcza-harcmulatság”. A minisztériumi terminológia: „kormánylati ágak”, ministerialis tanács, státuszgazdász, állodalmi kincstár; valamint: külügyminister (aki a „külkérdések megismertetését eszközli”) vagy másként: külső dolgok ministere, külső minister, külső ügyi minister, sőt külügyországlár és külügyér is (utóbbi olykor még ma is fel-felbukkan). A minisztérium említése: külügyek minisztériuma. A belügyminister szó már 1835-ben megjelenik, ennek ellenére változatai tovább élnek: belminister, belügyországlár, beligazgatás. Ennek mintájára: pénzügyországlár, pénzügyér, de él még a pénzügyminister, pénzügytárcza is. Hasonlóan használatos: hadminister, hadügyér. Vannak még polgárminister, polgárországlárak is. A miniszterek megszólítása: miniszterpolgártárs. De válogassunk a külpolitika szavaiból: külbátorság, külső dolgok, külcsend, külhatalmasságok, küllellenség, külmegettámadás. A mai biztonság szó helyett a bátorság szerepel, van kül- és van belbátorság, valamint: személy- és vagyonbátorság, melynek megvalósítása a közbátorsági őrség feladata; a katonai nyelvben az útvonal biztosítása: bátorságosítás. Széchenyinél olvasuk: „Elég, ha a minisztérium a rendet és a bátorságot lesz képes fenntartani az országban.” A reformkor és a szabadságharc politikai nyelvében gyakori a kiegyenlítés szó, például: „kül- és belviszonyaink kiegyenlítése”, ennek jelentése nem más, mint a megegyezés. A másik gyakori kifejezés a neutralitás, azaz a semlegesség. A naturalitásra 1845-ben Kunoss Endre *Gyalulat* című nyelvújítási munkában ilyen magyarítások szerepelnek: avatkoztatlan, középletes,

megszületett a magyar politikai nyelv

17 SZEGHŐ Patrik: *A második nyelvújítás és a polgárosodás kérdései a reformkorban – interjú Veliky Jánossal*. 2015. július 4. <<https://ujkor.hu/content/a-masodik-nyelvujitas-es-a-polgarosodas-kerdesei-a-reformkorban-interju-veliky-janossal>>

18 PAIS Dezső: *Bevezetés = Nyelvünk a reformkorban*. szerk. PAIS Dezső, Akadémiai, Bp. 1955. ix.

részvétlen. A belpolitika szavaiból: beljólét, belbéke fenntartása, bellázadás. A bellázadás kísérője az utcákon: zsibongás, öklelődzés, zúdultság, ellentétes esetben a nép lelkesedésre hevülése, örömrészsége.

A nyelvi vitából úgy lett társadalmi vita és úgy lettek reformok, hogy „a szűken mérve »irodalmi reformer«-nek megjelölt Kazinczytól a fegyvert a gazdasági, társadalmi és politikai reformer, Széchenyi vette át, akinek éppen ezért a nyelv, a megújuló nyelv is legelsőrendű gondjai közé tartozott”.¹⁹ A nagy programadók tehát kétségtelenül Kazinczy és Széchenyi – róluk lesz szó a továbbiakban.

Kazinczy Ferenc

Van egy mondás, hogy a tudomány folyamatosan elavul, a művészet nem. Kazinczy tevékenysége azt mutatja, hogy a tudomány mellett a művészeti tevékenység is elavulhat, de a kiemelkedő, példamutató közösségi cselekvés (művelődés- és közösségszervezés) is egy nemzeti közösség panteonjába emelhet valakit. Kazinczy egyik metaforikus megnevezése a „széphalmi remete” (és a „nagy hibbantó”) mellett „a széphalmi szent”. Utóbbi jól mutatja, hogy mennyire mélyen a szívébe zárta a magyarság. Kazinczy életremekművének üzenete az, hogy a közösségért végzett példamutató, hasznos cselekvéssel is lehet a „nemzeti panteonba” emelkedni.

Kölcsey ezt írta Kazinczyról: „Szellem vala ő, mely a tespedő egészet oly sokáig csaknem egyedül eleveníté; s lépcső, melyen egykorú magasbra hág-hassnak s a szerencsésebb maradék tetőre juthasson.”²⁰ Kosztolányi Dezső ragadta meg legjobban Kazinczy személyiségének legfőbb jellemzőjét, értékét: Kazinczynak nem voltak remekművei, az élete volt remekmű. Ennek az életremekműnek a következménye az, hogy Kazinczy ma gyakori hivatkozási alap, egykori lakóhelye (a már emlegetett Kisbányácska ~ Széphalom) az egyik leglátogatottabb nemzeti művelődési emlékhely, versenyek, mozgalmak, társaságok, iskolák őrzik nevét és szellemét. Nincs olyan irodalomtankönyv, amely kihagyná a nevét, igaz egyikben sem irodalmi (legfőlegbb epigrammaszerzői), sokkal inkább irodalom- és művelődésszervezői tevékenységét emelik ki. Kazinczy közösségi tevékenységének fő területei: lapszerkesztés, fordítás, kritika, levelezés, művelődési (tudományos) társaságok alapítása, a kulturális, irodalmi élet szervezése.

Kazinczyt jellemezte a hazai táj (természet), beszéd (tájn nyelv), irodalmi nyelv, kultúra tisztelete, szeretete, a más (akár Kárpát-medencei) kultúrák támogatása, az európai nagy kultúrák, klasszikus kultúrák föltétlen elismerése, mintaként állítása. Ez a tevékenység megragadható a fordítói ars poétikájában: a legjobb műveket le kell fordítani, ha a fordítás során „nyelvi hiánnyal” („nyelvi szükséggel”) találkozunk, akkor szabadon újítani – magyarítani – kell; a fordításból következett tehát a nyelvújítás magyarítás-magyarosítás programjához való kapcsolódása. A nyelvújítás kezdeti fő célja a *Sprachanschluss*, azaz „európai nyelvi standardhoz” való csatlakozás. Kazinczy legfőbb (legmaradandóbb) tevékenysége: nyelvújító. Voltaképpen a nyelvújítás folyamatába csak bekapcsolódott, de jó érzékkel meglátva a problémákat, csakhamar „a nyelvújítás vezére” lett. A felvilágosodás és a korai reformkor legnagyobb nyelvi dőbbenete: a nyelvi hiány tudatosítása. Ezt a nyelvi hiányt kellett nyelv-bővítéssel pótolni.

A nyelvújítás beavatkozás a nyelv „természetes” fejlődésébe. Kazinczy ezt értette, ezért viszolygott a túlzásoktól, és nyelvújítói tevékenysége főként támogató-ösztönző volt, amelybe belefért az idegen szavak magyarítása-magyarosítása, a tájszavak, régi szavak felélesztése csakúgy, mint a magyar nyelv törvényszerűségeinek megfelelő új formák kitalálása és terjesztése. Máig vannak, akik úgy ítélik meg, hogy a Kazinczy vezette nyelvújítás „tönkretette” a nyelvet, mert beavatkozott annak természetes fejlődésébe. Még Ady is hasonló elítélő

**a reformkori
nyelvújítás nemzeti
program volt**

¹⁹ Uo. x.

²⁰ KÖLCSEY Ferenc: *Emlékbeszéd Kazinczy Ferenc felett* (1832).

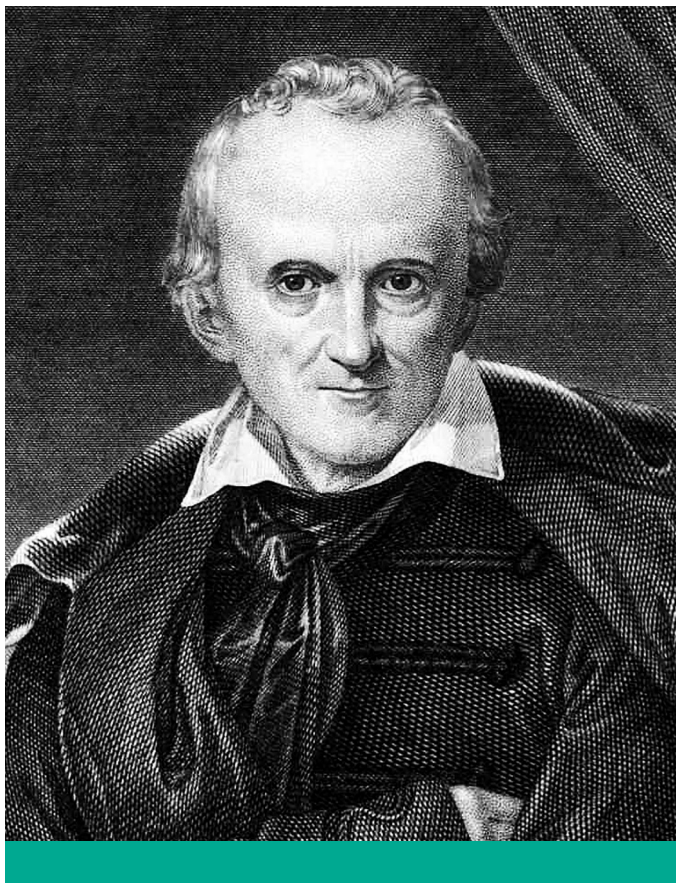

Nyelvi reformer –

A fiatal és az idős

Kazinczy Ferenc (1759–1831)

(Wikimedia Commons)

véleményt fogalmazott meg (bár amit kifogásolt, azt éppen ő maga is gyakorolta). De a tudományos álláspont inkább az, hogy a nyelvújítás tette a magyar nyelvet modern, fejlődőképes nyelvvé. A nyelvújítás ültette el mélyen a magyar közgondolkodásban azt, hogy a nyelvhasználatnál törődni kell. Ez a máig ható, szinte kultikus magyar nyelvművelés kiindulópontja. A Kazinczy vezette nyelvújítás legfőbb érdeme, hogy a magyar nyelven beszélők számára ma nincsenek a nyelvi készletből fakadó kifejezési nehézségek, a beszélők tudatában vannak annak, hogy magyar nyelven bármiről meg lehet nyilvánulni, a (magyar) nyelv fejleszthető, tudatosan alakítható, művelhető.

A nyelvújítás eredménye az is, hogy a magyar nemzetfogalom elég határozottan nyelvközpontú. Ezért a nyelvi kérdések a legtöbb művelődési mozgalomban szerepet kapnak. Ma már négy (!) nyelvújításról is szokás beszélni. A Kazinczyék művelte klasszikus nyelvújítás (1772–1867 vagy 1872) után beszélhetünk a *Nyugat* stílusújításáról (Szathmári István szerint ez is egyfajta nyelvújítás volt), Kosztolányi nyelvművelő mozgalmáról s az annak az áramába kapcsolódó sportnyelvújításról, valamint korunk „digitális vagy informatikai nyelvújításáról”. Természetesen a nyelvújítások számának növelése helyett elegendő lenne megemlíteni, hogy egy modernizálódó társadalom folyamatos nyelvteremtésben, nyelvgazdagításban – ha úgy tetszik – nyelvújításban érdekelt, és ez hol spontán, hol tervezett módon folyik. Vagyis a nyelvújítás folyamatos tevékenység, egyszersmind a nyelvikultúra-ápolás egyik kitüntetett területe.

Kazinczy életeleme volt a kritika, a „műítészet”, az esztétikai bírálat. A *Tövises és virágok* egyenesen esztétikai epigrammáknak tekinthetők, amelyek azóta sok utódot megihlettek. Volt már róla szó, hogy Kazinczy bizonyította, hogy az ország bármely szegletében, távol a központoktól, lehet értelmes, szervező életet élni. Levelezéssel és persze a korabeli lehetőségek függvényében utazással, látogatással szervezte az irodalmi életet. Nem köztudott, ezért szeretem hangsúlyozni, hogy a korszaknak két irodalmi központja volt: Kazinczy Széphalomja és Ráday Gedeon Pécelje, e két irodalmi központ ráadásul kapcsolatban volt egymással (Kazinczy élvezte Ráday barátságát, kastélyában is

meglátogatta).²¹ Kazinczy korának legnagyobb közép-európai levelezője volt. A nyelvújítás gyakran szélsőséges, egymást becsmérő vitáiban ő is sokszor sértett és lett megsértve, nem mindig volt egészen körültekintő. A magyar közéletet mindig jellemezték a viták, a nyelvújítás korának küzdelmei voltaképpen az első vérig menő nyelvészeti vitákat váltották ki, amelyek azóta is föl-föllángolnak.

Kazinczy két szállóigévé vált gondolata a „Jót s jól...” és a „Jól s szépen az ír...” a célok és a módszerek körültekintő meghatározására és megfontoltságára figyelmeztetnek:

Jót s jól! Ebben áll a nagy titok. Ezt ha nem érted,
Szánts és vess, s hagyjad másnak az áldozatot.²²

Kazinczy a nyelvújítás klasszikus vitáit (*Mondolat-vita*) összegző művében, az *Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél* (1819) címűben máig hatóan, békéltetően, „ellenkezésben az egyességben”, vagyis dialektikus módon fogalmazta meg a kor két szélsőséges álláspontját képviselőinek közös igazát:

„A nyelv egyik legfőbb kincse, egyik legfőbb dísz a nemzeteknek, s a nemzeti léleknek mind igen szép képe, mind hív fenntartója s ébresztője. Érti ezt mind az egyik fél, mind a másik, s szereti a nyelvet szent hazafisággal; abban hasonlanak meg, hogy míg az egyik azt elváltozásától és elkorcsosodásától félti, a másik annak elváltozását, azaz haladását még óhajtja is; s ő is retteg ugyan elkorcsosodásától, de a mások szép és hasznát neki is ígérő példák követését, ha az nem egyéb, mint saját erejének kifejtése és gazdagítása, elkorcsosodásnak nem tekinti... [...] Jól s szépen az ír, aki tüzes ortológus és tüzes neológus egyszersmind, s egyességben és ellenkezésben van önmagával... [...] Egyéberánt Füredi Vida úrral én is azt mondom, s szájál és szóval: *In necessariis unitas, in non necessariis libertas* [a fontos dolgokban egység, a mellékes dolgokban szabadság]; s ezt vetem mellé: *in demicatione honesta arma* [a harcban tisztességes fegyverek].”²³

Kazinczynak nehéz, sokszor gyötrelmes megpróbáltatásokon, újrakezdéseken átmenő, kisebb-nagyobb anyagi nehézséggel küszködő, „leszorított”, lehetőségekben sokszor visszavetett élete volt. Ennyi megpróbáltatás föltehetőleg sok más embert tüskéssé, kiábrándulttá, hitehagyottá tett volna. Kazinczy mindezek ellenére egész életében cselekvő életet élt: folyton munkálkodott, tervezett, irányított. Leírják róla, hogy milyen szeretettel gondozta kertjét (még a börtönből is adott tanácsokat a növények gondozásához). Mivel nemesi származása bizonyos értékek, életmód iránt elkötelezetté tette, a rendelkezésére álló és a vágyott életvitel között a művészetet találta meg közvetítő tényezőnek. A művészetet ráadásul „összmédiumnak” tekintette: az irodalom mellett különösen a képzőművészet, de a mindennapi világ esztétikai minőségét is nagyra tartotta. Fontos, életörömet jelentő program a remekművek olvasása, szemlélése, a hétköznapi „átesztétizálása”, a remekművekkel folytatott folytonos dialógus. Kazinczy művészetkedvelő életének az az üzenete, hogy nincs az a tragikus, visszahúzó helyzet, környezet, amelyben az ember ne találhatná meg a kibontakozást, a cselekvést. A teljes élet nem az élvezetek vagy az anyagiak szüntelen hajszolásában, egyfajta örökös menyiségkényszerben, hanem a vágyakat „visszanyesve”, egy lelki-szellemi szférában található meg. Kazinczy válasza erre az élethelyzetre a folyamatos, aprólékos mindennapi munkálkodás, a kis örömek megbecsülése, a művészetnek, művelődésnek mint önállóan életmódgazdagító, örömet szerző tevékenységnek a gyakorlása, a tisztelete.

nyelvközpontú
magyar
nemzetfogalom

21 A péceli kiskastélyos világ. Rádayak, Szemere, Kölcsey. 200 éves a Felelet a Mondolatra (Antimondolat) vitáiról. szerk. BALÁZS Géza, Magyar Szemiotikai Társaság–IKU-Inter Nonprofit Kft., Bp. 2016.

22 KAZINCZY Ferenc: *A nagy titok = Uő: Híven szeretni a jót... Válogatott írások.* vál. és szerk. FEHÉR József – KOVÁTS Dániel, Sátoraljaújhely–Nagyvárad, 2009. 39.

23 KAZINCZY: *Im.* 240. és 248–249.

Mint a korban és később, a 20. században sokan mások, Kazinczy is gyakran fordult a klasszikus értékek felé. A napi gondok elől menekülve írta: „Én most Sallustban élek.” A klasszikusoktól tanult minták alapján Kazinczy életét is a mértékletesség, a visszafogottság, a megélt hit jellemezte.

Széchenyi István

Magyarság és nyelv kérdése a reformkorban legjobban Széchenyi István működésében érhető tetten. Nézeteiben nem véletlenül fedezhetünk fel Kazinczy-reminiscenciákat. Az idős Kazinczyval mind személyes, mind levelező kapcsolatban is állt. Széchenyi kapcsán elsősorban az 1825-ös felajánlását szoktuk emlegetni, holott egész életét áthatotta a nyelvi kérdés.

Széchenyi filozófiája leginkább az 1830-ban megjelent *Hitelben* ragadható meg. A hitel (hit, hívés) filozófiai, erkölcsi kategória: „hinni és hihetni egymásnak. A hit azon lánc, amellyel az emberiség össze van kapcsolva a Mindenhatóval” – írta.²⁴ Alapállása, hogy minden „jobb lelkű emberben [...] javítási szándék” lakozik: „Csak a gyenge szereti önmagát, az erős egész nemzeteket hordoz szívében” (34). Ismerni kell a haza nyelvét, eredményeit és „némely területen lemaradását”. „Kell nemzetiség, mert csak úgy bírhatja magát ki-kijól, ha az marad, mivé Isten alkotta: török török, angol angol, magyar magyar” (86) – ezek is egyértelmű szavak. „Az egészséges nemzetiségnek pedig fő kísérője a nemzeti nyelv, mert míg az fennmarad, a nemzet is él, bármi sínylődvé is sokszor [...], de ha egyszer elnémul, akkor csak gyászfűzt terem a hon, mely a voltakéért szomorúan eregeti földre csüggedt lombjait” (222). Széchenyi poli-

» magyarság
és anyanyelv
eggyé váltak

tikai (és társadalmi) programja igencsak távlatos volt. Az alap: „Minden országlás filozófiája a legnagyobb részt boldogítani” (160). A távlatosságról szólva: „Ha egy pár évet veszünk alapul, akkor jobb, ha minden mozdulatlan marad, ha egy negyed vagy fél századra tekintünk, akkor változás kell. A kérdés csak az, hogy mi kívánatos: rövid vagy hosszú időre való ész és abból származó pillanatnyi vagy tartós jólét? S aszerint ki-kivel felelhet magának.” (115) Folyamatosan küzd a bénító panaszkodás ellen,

mondván, „csak ne panaszkodjunk szüntelen”, és figyelmeztet a boldogságra, hiszen „tőlünk függ boldogabbakká lennünk”.

Széchenyi aztán a nyelvi kifejezés csúcsát a költészetben látja: „Mennyekbe ragadó költészet nélkül igen agyagos, poros és sáros volna az emberi nem.”²⁵ Magyar példaként a Kisfaludyakat, Vörösmartyt, Horváth Endrét, Kölcseyt, Bajzát említi, de a legnagyobb hatással valószínűleg Berzsenyi Dániel volt rá. Szívesen idézte is *A magyarokhoz* (1810) című ódát. Az ország: „lassan-lassan mégis rabigába görbed, ha romlott a tiszta erkölcs, s polgári erény nem fénylik többé” (208). Gyakran idéz röviden Berzsenyitől: „egymást / Váltja örök romlás s teremtés”, előfordul a „szibarita” szó alkalmazása, vagy azt citálja, hogy „örlik meg erős gyökereit a valahai kevély tölgynek” stb. Széchenyi nyelvi vonatkozású megnyilvánulásai – Benkő Loránd megfogalmazásában – „végső soron egy szála, egy gondolati magra fűzhető fől. Ő a nyelvet általában és benne az anyanyelvet elsősorban politikai szempontból tekinti, mindig abból kiindulva, hogy miben, mennyiben segíti a társadalmi haladást [...] a nyelvben eszközt lát a közjólét, a közboldogság, a közértelmesség, a közműveltség eléréséhez, illetőleg magasabbra emeléséhez. És bár ebbéli gondolatvilágának hátterében mindig ott van az egyetemes emberi eszme és érdek, saját helyzetéből, nemzeti hovatarozásából, korának történeti körülményeiből, politikai-művelődéspolitikai törekvéseiből következően nézetei legfőképpen a magyarság és magyar nyelv ügyei köré tömörülnek: a nemzeti érvényesülés, felemelkedés érdekkörét célozzák.”²⁶

Széchenyi számára tehát a nyelv politikai-művelődéspolitikai eszköz, az anyanyelv ügyében a hazaszeretet vezérli. Benkő Loránd ilyen szempontból is

24 gróf SZÉCHENYI István: *Hitel* [1830] Logod Bt. Bp. 2016. 204. (Az ebből a kiadásból származó hosszabb idézetek pontos helyét a következőkben a főszövegben zárójelben adjuk meg.)

25 Idézi: BENKŐ: *I.m.* 295.

26 *Uo.* 291.

Klasszikusok egymást közt

– Kisfaludy Károly találkozása és kibékülése Kazinczy Ferencsel 1828-ban (Orlay Petrich Soma festménye után készült metszet) (Országos Széchényi Könyvtár MEK)

áttekintette a Széchenyi-életművet, és a következőket emelte ki, a Széchenyi-szövegeket is ő idézi: 1) az emberiség fejlődésének a nyelv fejlődése történetileg is kísérője és biztosítója, ez az „emelytű”, amelynek segítségével a nemzetek állapota magasabb fokra juthat; 2) nyelv és társadalom kölcsönhatása: „A nyelv magával ragadja a népet”; 3) nyelv és lélek: a nyelvnek nemcsak gondolatközlő, hanem érzelemkeltő szerepe is van; a lélekben sokkal több van, mint amit a nyelv kifejezni képes: „Több van bennünk, sokkal több, mint a mennyit szóval le tudunk ábrázolni”; 4) nyelvi ideálja az egzakt, definitív, pontos nyelv, mely a „közértelmességet” szolgálja: „Mi okbul [...] nemcsak látszólag, de valósággal sem lehet nemzetnek sürgetőbb és komolyabb tennivalója, mint nyelvét lehetőleg közel vinni a szoros tudományok szabatosságához; mert csak oly nyelvvvel, mely ehhez leginkább közelít lehet aránylag legtöbbet legszaporábban saját érdeke körül felvilágosítani”; 5) gondolkodás és nyelv filozófiai viszonyát így látja: „habár nem is szüli a szó a gondolatot, hanem a mély gondolatbul fejlődik az alkalmas szó: még is kimondhatatlan varázssal jár a rövid, szabatos, gazdag nyelv [...] igen sok ember csak úgy bír tiszta logika után cselekedni, ha tisztán eszmélhet; tisztán pedig csak akkor képes eszmélni, ha tiszta, határozott szavakba öntheti érzelmit”; 6) önkritikus hozzáállás az anyanyelvi képességhez: „jóllehet az író alávetem a hazafinak, a philológiát a philosophiának, a szép hangot a jó s világos értelemnek: azért mindazáltal az írói tulajdonnak, a helyes írás, a szép s kellemes hangnak mélyebben nem hódul senki mint én, s főképp azért, mivel ilyesekben felkent s avatott nem vagyok”; 7) anyanyelv és nemzeti lét: az anyanyelv oly drága kincs, melynek a nemzeti létre csodálatos, mágikus hatása van, amely a nemzet lelke, amely által a nemzet sajátos fényben, díszben tündökölni kezd: „Nemzet nemzeti nyelv nélkül képtelen nem-léni”; 8) a nemzeti nyelv és a nemzeti lét összekapcsolódik; így a nemzeti nyelvért végzett

gróf Széchenyi István: A Magyar Akadémia körül (1842)

Valamint káros, sőt némi esetekben valódi átok, ha társasági és emberi viszonyinkban összekevertetnek a szerepek, szintűgy burjánozhatnak csak rossz, sőt veszély oly intézetekből, melyek irányaikból esnek s céljaikat veszítik. Mert egyedül tiszta fogalmak alapján fejlődhetnek ki az emberi jobblét, s egyedül saját határaik közt szorosan mozgó intézvények érhetik el teljes virágzásukat. Tiszta fogalmakat terjeszteni, zavartakat pedig salakjaikból lehetőleg kitisztítani szintoly kötelesség tehát, mint szükséges minden egyes intézvénynek szoros határit lehető legnagyobb szabadsággal tűzni ki, hahogy a közélet mezején munkás részt venni bátorkodunk, és több rosszat nem kívánunk életbe hozni mint jót, és ha ábránddal be nem érjük, de sikert óhajtunk.

Legyen szabad ez okbul, tisztelt gyülekezet, előterjesztenem itt mi lebegett én előttem, és mily célnak elérése után sóvárgott én lelkem, mikor némi nagylelkű eldőlünknek már rég megpendített útmutatása nyomán, kedvezőbb sorsomnál fogva nekem is jutott azon szerencse: e jelen intézet felállításához járulhatni némileg. Legyen szabad pedig legfőképp azért tární itt fel most keblemet Akadémiánk hivatása fölött őszintén és határozottan, mert – mi tagadás benne – veszély, nagy veszély fenyegeti még mindig, sőt növekedőleg fajtánk nyelvét s ezáltal nemzetiségünket, minél drágább kincsünk nincs, minthogy csak ennek kiemelése, ennek művelése által léphet nemzet sajátos fényében a dísznek fokára, mely varázskörön künt tenghet ugyan ember, sőt gyarapodhatik is hosszú évek során keresztül, mint napontai a példa, ámde csak az egy kissé lelkesnek keble örökkén szomjan marad, a lelkileg kitűnő pedig csak kínos epedések unalmai közt költi életét. Itt azért ideje, úgy hiszem, hogy mindazon ábránd, rosszul fékzett keserűség s álfelfogású vitézség ellenére, mellyel nem egy hazánkfia buzgólkodik nemzeti ügyünk körül, kivált legközelebbi időkben, végre tisztába jöjön: oly drága, de oly annyira kényes kincset, mint nemzetiség, nemzeti sajátosság, némi biztossággal és a siker némi hihetőségével miképp lehessen őrizni, miképp lehessen ápolni s növeszteni leginkább, sőt kirekesztőleg.

Midőn 1825-ben fennálló Akadémiánk eszméje újra megpendült, újra mondom, mert hiszen, mint érintém – s becsület azoknak, kiket becsület illet – rég elismerték hazánkban némi megszébbre látó már most elhunyt hívei, hogy nyelvünk körül forogna nemzeti létünk, és ekképp ennek gyámolítása volna a teendőnk legaggasztóbbika; sokan, igen sokan nem bírták felfogni, a teendőnk oly hosszú sorából miképp lehetne éppen egy tisztán filológiai intézetet szemelni ki előlegesen, s körülte annyi szorgalmi, idői és pénzi erőt úgyszólván fecserleni el, miután, mint állíták: „Valamint önámításokban, úgy szavakban is untig gazdag volna már a bőbeszédű magyar; annyi másban, kivált a természettudományok sokágú mezején ellenben oly szegény, oly szánakozásra méltó szegény, miképp inkább másra, s kivált erre illet volna emelni hazafiúi oltárt s áldozatot, minthogy a természettudományok kifejtéséből és a polgári életre alkalmazásából háramlik legtöbb műveltség, tudomány, és így valódi erő a népekre; a függetlenségnek, közszabadságnak s nemzeti dísznek pedig erő volna egyedüli, valóságos és tartós sarkalata.” Mások megint, s tán legtöbben, sejtván, vagy tán egészen tisztán is érezvén, miképp kivételes körülményeinknél fogva, mégis tán nyelvünk biztosítása volna mindenekelőtt eszközzendő, átlátták ugyan, miképp nyelvére kellene ügyelni a magyarnak mindenekelőtt, ha élni akar, és ekképp őszintén tapsoltak, hogy mindenekelőtt oly intézetre pontosítánk össze csekély tehetségeinket, melynek közvetlen befolyása volna nyelvünk ügyére, és ekképp habár közvetett, mégis nagy hatása nemzetiségünk kifejtésére; de abban nem láttak célirányost, hogy intézetünk nem annyira nyelvünk terjesztése, mint inkább annak – ha így mondhatni – becsemelése végett lón felállítva. „Mit ér s mit használhat oly intézet – így okoskodának megint ezek –, mely négy fal közt, és ekképp a világtul és közélettül elszigetelve, jobbadán csak szokat gyárt, mondatokat simít, beszédköröket illeszt; mert bármily tökélyre vigye is a nyelvet, nemzetiségünk biztosítására és feldicsőítésére bizony vajmi kis haszonnal járuland mégis, minthogy mindaddig, míg nyelvünk nem terjed, s a palotáktul kezdve, a lakosok minden árnyéklatin és színezet in keresztül általjánossá nem válik, mindaddig segítve rajtunk bizony nem lesz; nyelverterjesztő tanodákat kellett volna tehát inkább állítani, mint filológiai tudós társaságot alkotni, tanítókat képezni inkább, kik elszélesztve a hon külön ajkú népségei közt a magyar nyelvet terjeszték vala, mintsem oly intézetet szerkeszteni, mely egyedül tudósokat egyesít, s egyedül szógyártókat nyugpénzel.”

Nyomadékos észrevételek, nem tagadhatni, és felette csábítók; csábítók pedig azért, mert Magyarország, a mesterség, művészet, tudomány bármily ágaira vessük szemeinket, valóban hátra,

felette hátra van, mi ugyancsak kevéssel ezelőtt alig volt közfigyelem tárgya, most azonban oly általánosan el lön ismervé, miképp többek közt nem egy kérdezi azt is magában, tán még azok sorát sem véve ki, kik az Akadémia felállításához járultak, vagy azt legalább megtapsolták: vajjon nem lett volna-e jobb s célszerűbb, inkább akármi olyas másra, mi a gyakorlati életbe vág, például politechnikum felállítására egyesülni, mint annyi kiállító erőt költeni pusztá filológiai társaság megindítására, s kivált miután, főleg újabb időkben, úgylis annyira nőtt s mindegyre nő Magyarországon a szólási viszketeg, mintha egyedül a nyelv működése által akarna kibuzogni a magyarnak minden energiája, tette nem maradván semmi. Mily eset nem ritka; mert ismert dolog, hogy valamint például oly igazgatásnál, hol határon túl sokat ülnek, sokat írnak, annál kevesebbet s felszínesbet cselekszenek; hol a törvénycsinálás és egymásra halmozás már kimerítő nyereségnek tartatik, ott rendszerint a végrehajtás hiányos; s hol a képzelőerő gamón jár, ott az ítélő tehetség fekszik rendszerint porban; úgy szinte kivétel nélküli dolog, miképp az, ki szóval erős, tettben gyenge szokott lenni; vagy másképp kiteve: ki minél többet szól, annál kevesebbet teszen, minthogy általján véve egy bizonyos tehetség túlcsapongó, felcsigázott gyakorlata annyira kimeríti a gyenge ember erejét, miképp aztán mi e kis erőből megmarad, nem elégséges bármi egyéb. – Nemzetiségünk pedig, ha éppen nem is megyen hátra, és egészen nem is pangó – mi még kérdés –, mindenesetre oly bágyadtan, oly észrevehetetlen léptekkel halad, miképp nem csuda, ha e tekintetben megint szinte sokak előtt az mutatkozik, mintha valóban oly intézvények érdemlettek volna az Akadémia fölött elsőséget, melyek gyorsabban terjeszték vala nyelvünket, s eszerint ilyesekre lett volna kötelesség egyesíteni azon erőket, melyekből tudós társaságunk támadt.

Igen elérhető ennél fogva, ha sok előtt nem nagy haszoni hitelben áll Akadémiánk, minthogy mondom a cselekvési tespedésnek közepette annyi haszontalan szóvita s szófírka közt, melyben fulladozunk, bizonyára oly kitűnő csábbal mutatkozik minden olyan intézet, mely gyakorlati életre, s az általjánosságokból kiemelkedve egyes talpraesett specialitásokra képezné a magyart, miképp valósággal árnyékba esik Akadémiánk, ha helyébe például egy életbevágó politechnikumot képzelünk; valamint – ha már nyelvnek tulajdoníttatik az elsőség – oly intézet is sokkal kecsegtetőbb színben mutatkozik, mely nyelvünket terjesztené, hazánknak legtávolabbi ereibe gyorsabban lövellné, mint Akadémiánk, mely csak belterjűleg működik, és ekképp csak felette lassú léptekkel s közvetve hat nyelvünk közönségessé tételére.

Vizsgáljuk azonban a dolgot egy kissé mélyebben. Mi annál szükségesb, mert valamint akkor, midőn Akadémiánk születék, nem egy, mást eszközlő, félrevonó javaslat gördítettett előnkbe, s mi minden megmutathatás nélkül szinte csak úgy győzheténk azok nagy tömegén, hogy ti. mi sem mást, mint filológiai társaságot, sem különbet mint belterjűleg működőt, állítani nem akarunk, sőt ajánlatinkat visszahúzni vagyunk inkább készek: úgy hallik ma naponta innen-amonnan, majd suttonban, majd nyilvánosan, de növekedőleg nem egy megbánás, nem egy gáncsolás, hogy mégis valósággal csak jobb lett volna valami mást állítani, mint nyelvészeti társaságot, vagy ha már ilyesnek, szinte mintha valami makrancból történt vala az egész, teljességgel kelle születni, annak csakugyan nem nyelvünk kifaragása s kireszelése, hanem annak terjesztése körül lett volna hasznos működni, minek most már áldott gyümölcseit éldelnénk, holott az Akadémia már úgyszólván divatbul esett. Midőn, mondom, most is efféle hallatik, szükség, hogy végre tisztába jöjjon a dolog, vagy legalább kísértessék meg annak tisztába hozatala, mert ha ily nézet véleménnyé kezd alakulni – s mint látszik, valósággal azzá kezd alakulni – s szalmatűz alkotta intézetté aljasul Akadémiánk is, hacsak különös testületi szellem, éberség és becsület nem hatja keresztül minden tagját, minthogy ily egyeztető, egymást felbátorító zománc nélkül, vajmi kevés ember oly szilárd és állhatatos jellemű, kivált honunkban, hol a szapora beleunás akármibe is oly közönséges jelenet, az állhatatosság viszont oly nagy ritkaság, hogy saját magára hagyatva, a közvélemény nyájas ítélete nélkül sőt ellenére is, azon lelkesedéssel járjon el tisztében, melynek híjával létezhetik intézet ugyan és több ideig fennmaradhat, de mintegy lelkét veszve veszti minden varázserejét is, s ezáltal azon hatását, mely nélkül habár él is anyagilag, erkölcsileg okvetlen a holtak sorába süllyed.

A részletet tartalmazza: gróf Széchenyi István: *A Magyar Akadémia körül* [1842] Magvető, Bp. 1981. (A szöveg eredeti írásmódján a kor nyelvválapótának minél hübb megőrzése érdekében csak a legszükségesebb esetekben módosítottunk – a Szerk.)

tevékenység hazafias cselekedet: „ítéletem szerint az, ki honi nyelvünk mellett van, nemzetünk életét hordja szívében, az pedig, ki ellene szegül sejdíten – mert nem akarom hinni, sejtve valaki hazagyilkos lehetne – annak halálát reggeti keblében”; 9) megbecsüléssel szól a magyar múlt nyelvi értékeiről, például magyar nyelvi programjában szerepel a régi magyar nevek divatba hozása (Béla, Dénes, Gejza, Gyula, Kálmán, László); 10) nyelvpolitikai alapállása, hogy a közigazgatásban fontos a magyar államnyelv, viszont az ország nemzetiségeinek mindennapi életében békén kell hagyni a saját anyanyelvek használatát, sőt még biztatja is a más nyelvűeket anyanyelvük megőrzésére: „Tartsa meg anyanyelvét híven mindenki, otthonitól ne pártoljon soha el, s hordozza keblében, szeplőtelen ártatlanságában sirig gyermekkorának azon szép virágait, melyek soha nem szüntetnek meg bíborfényt deríteni földi útjára [...] S legyen végre elsőtől utolsóig ki ki védje, gyámola önnemzetének”, másutt: „Maradjatok tehát Ti honunknak nem magyar lakosi eredetiségtek s nyelveiteknek hűk. Szolgáljátok közös urunkat s a közös hont sajátosságokban. Beszéljete magatok közt a miképp és hogy tudtok, s ne akarjatek [...] idegen nyelvvel bajlódni”; 11) a magyar nyelvet (s rajta keresztül a magyar kultúrát) nem lehet erőszakkal

Néhány fontos évszám a magyar nyelvpolitikában

- 1790** Megalakul Kelemen László színjászó társasága, az első magyar nyelvű színtársulat.
- 1791** Átveszi hivatalát magyar nyelv és irodalom első tanára a pesti egyetemen: Vályi András.
- 1805** A királyhoz, valamint a Kancelláriához latinul és magyarul, a törvényhatóságokhoz és a Helytartótanácsához magyarul is lehet fordulni.
- 1827. évi XI. törvény:** a magyar nyelv művelő társaság (a későbbi Magyar Tudományos Akadémia) megalapításáról.
- 1830. évi VIII. törvény:** városi és vármegyei bíróságok előtt magyar nyelven folyhatnak a perek, kötelezik a közhivatalnokokat és ügyvédek a magyar nyelv ismeretére.
- 1836. évi III. törvény:** a magyar anyakönyvvezetés bevezetése.
- 1837** Pesti Magyar Színház (a későbbi Nemzeti Színház) alakul, ez a magyar nyelvű színjátszás kezdete.
- 1844. évi II. törvény:** november 13-án V. Ferdinánd magyar király szentesíti a magyar nyelvet hivatalossá, államnyelvvé tevő törvényt.
- 1849 és 1868 között** ismét a német az ügyintézés nyelve.
- 1868. évi 44. törvény:** az országgyűlésben a tanácskozás és ügykezelés nyelve a magyar, de a törvényeket minden nemzetiség nyelvére le kell fordítani; a kormányzathoz írt beadványában mindenki a saját nyelvét használhatja.
- 2011. szeptember 26.** Az országgyűlés elfogadja a magyar nyelv napjára (november 13.) vonatkozó előterjesztést.
- 2015. október 13.** Az RMDSZ javaslatára a román képviselőház is elfogadja, hogy Romániában is november 13. legyen a magyar nyelv napja.

terjesztetni: „A magyar szó még nem magyar érzés”; anyanyelvünket a más nyelvet beszélők számára csak belső tulajdonságai tehetik kedvelté, ahogy ezt más nyelvek (az egykori görög, később latin, újabban a francia, a német és az angol) esete mutatja; 12) a nyelvi toleranciára másutt is figyelmeztet: „Nyelvünk törvényesítése által a magyarságot illetőleg meglehetősen állásba jutottunk, őrizzük ezt, de tovább a családi élet köreibe – ha magától jó, hála az égnek – ne kényszerítsük tűzzel vassal, nehogy a visszahatás törvényei szerint tűzzel vassal ismét visszavetessünk s megsemmisíttessünk. Várjunk valamit az időtől is”; végezetül 13) a közéleti, hivatali nyelv terén a magyarra nem is a német, hanem a latin nyelvet látja veszélyesnek; korábban a latinnak pozitív szerepe volt a műveltség terjesztésében, de később éppen miatta nem fejlődhetett kellően a magyar nyelv. A latin nyelv nemzetre káros voltát elsősorban holt, pangó, fejlődésképtelen jellegében látja, valamint abban, hogy a latin kéttévágja, megosztja a nemzetet: „Legyen az iskoláinkban tanítva ezentúl is, de nem kirekesztőleg, hanem csak mint egyik tárgya a tanulásnak [...] Szolgáljon ezután is a férfiúi tömött szolás példájául”.

Kazinczynak konkrét nyelvújító, irodalmi, nyelvi közösségfejlesztő, Széchenynek nyelvművelő, ma úgy mondanánk, nyelvstratégiai programja volt, hiszen „az anyanyelv pallérozását – általános társadalomfejlesztési elveivel, reformtörekvéseivel összhangban – az ember akaratától függő, tudatos cselekvést igénylő folyamatként fogta föl”.²⁷ Híve volt a nem túlzó nyelvújításnak. Tőle származik „a hon közepének”, „az ország szívének”, magának Budapestnek összetett szóként való említése a korábbi Pest-Buda helyett. A nemzeti panteont üdvöldének, a csónakházat csónakdának nevezte. Ő terjesztette el az „önözést” (az önhit, öndicséret szavakból elvonva) mint udvarias távolságtartó megszólításformát.²⁸

Kétségtelenül Széchenyi nemzeti nyelvi programjának legkiemelkedőbb alkotása a Magyar Tudós Társaság (később Magyar Tudományos Akadémia). Széchenyi az Akadémián számos alkalommal megnyilvánult anyanyelvi kérdésekben. Első megnyitó beszédében mondta: „Társaságunk csak úgy jár el valódi szerepében, s hivatásának csak úgy felel meg magasb szellemileg, ha a magyarnak nyelvkincse körül annál anyaiabb gonddal virraszt, és annak becsét, méltóságát emelni annál inkább buzog”. Hangsúlyozta, hogy az Akadémia elsősorban erkölcsi tekintélyével és az anyanyelv ápolása körüli tudományos ténykedésével mutasson példát és irányt. Sajnálatos azonban, hogy nemcsak egyes kortársak, de részben már maga Széchenyi is csalódott az Akadémiában, mint mondta, „tapasztalni vagyok kénytelen, hogy hazánknak még leghűbb fiai s legkitűnőbb tehetségei közül is többen, mintha nézetem csalódás volna, felette kevés kivétellel mind más, sőt éppen ellenkező utakon járnak [...] Egyeztető, közélet ez esetben pedig nem látok.”²⁹ A Magyar Tudományos Akadémiáról szóló törvény (1994. évi XL. törvény) első mondata – Széchenyitől ihletve, de őt nem említve – máig így hangzik: „A Magyar Tudományos Akadémiát a nemzet a magyar nyelv ápolására, a tudomány szolgálatára hozta létre”.³⁰ Nyelvművelő akadémikusa már régen nincsen az Akadémiának. ■

identitás-erősítő
nyelvstratégiai
program

27 Uo. 303.

28 Lásd bővebben: ILLYÉS: *Lm.* 168.

29 gróf SZÉCHENYI István: *A Magyar Akadémia körül* [1842] Magvető, Bp. 1981.

30 <<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99400040.tv>>